

A gyermeki jogokról Janusz Korczak nézetei és a 21. század gyakorlata alapján

A nemzetközi pedagógiai szakma évtizedek óta kiemelten foglalkozik a mártírhalált halt lengyel nevelő, Janus Korczak életművével, s fontos célnak tekinti nevelési koncepciójának minél szélesebb körű adaptálását a nevelési gyakorlatba. A Magyar Pedagógiai Társaság is részese a Korczak-hagyomány ápolásának. A szerző tanulmányában azt vizsgálja, mennyire érvényesek itt és most, a magyar pedagógiai valóságban Korczak gondolatai.

A gyermek, akit születtől tíz fontot nyom. Ebből nyolc font víz, a többi egy maréknyi szén, nitrogén, kén, foszfor, kálium és vas. Így tehát nyolc font vizet és két font hamut hoztál a világra... És az emberek milliói között mit is hoztál a világra? Egy szalmaszálat, egy porszemet, egy semmit. Olyan eseted, hogy még egy baktérium is megölheti, amely olyan kicsiny, hogy ezerszeres nagyításban is csak pontnak tűnik a látómezőben. Ez a semmi azonban hús-vér testvére a tenger hullámainak, a viharoknak, a villámoknak, a Napnak és a Tejútjának... Van benne valami, ami érez, vizsgálódik, tűr, vágyik, örül, szeret, bízik, gyűlöl, hisz, kételkedik, vonz és taszít. Ez a porszem gondolataival mindent átfog: a csillagokat és az óceánokat, a hegyeket és a szakadékokat.

(JANUSZ KORCZAK)

Bevezető gondolatok

A Magyar Pedagógiai Társaság Janusz Korczak Munkabizottsága 2006. április 5-én felhívta a szakmai és a civil közvélemény figyelmét arra a megengedhetetlen tényre, hogy emberi és gyermeki jogokat sértő kijelentések – hogy a „körmos” a hatékony nevelési eszköz, vagy visszaállítható a testi fenytés az iskolában – hangoznak el a politikai nyilvánosságban. A munkabizottság szerint a jogtalanságot védi, és mélyen lenézi a gyereket az, aki a körmost szereti, és testi fenytést hirdet.

Korunk gyermeki jogokról vallott felfogása eszmeiségében – a gyermek tiszteletéről, önmagához/önrendelkezéséhez való jogáról – megegyezik Korczakéval.¹ „A gyermek különleges védelmet élvez, és jogi, valamint egyéb eszközökkel lehetőséget és alkalmat kap arra, hogy fizikailag, szellemileg, erkölcsileg, lelkileg és társadalmilag fejlődjék, egészséges és szokásos módon a szabadság és méltóság viszonyai között. Az e célból elfogadott törvényekben figyelembe kell venni a gyermek mindenek felett álló érdekét... A gyermeknek, személyisége teljes és harmonikus kibontakozása érdekében, szeretetre és megértésre van szüksége.” (1)

Janusz Korczak életéről és munkásságáról

Janusz Korczak – eredeti nevén Henryk Goldszmit – lengyel asszimiláns zsidó értelmiségi családban született 1878-ban. Eredeti szakmája a gyógyítás volt, és orvosként azok közé tartozott, akik pontosan tudták, hogy a fizikai gyógyítás nem működhet lelki gyógyítás nélkül. Kritikusan szemlélte az akkori iskolát és nevelést, úgy látta, a felnőttek kötelességüknek tekintik ugyan a gyerekek ellátását, de nem tisztelik őket, mert nem látják bennük az Embert. Korczak az elsők között hívta fel a figyelmet a gyermeki jogokra, mert úgy vélte, a gyermeknek joga van ahhoz, hogy sajátos világát figyelembe vegyék.

Varsóban baloldali értelmiségi csoportosulásokkal került kapcsolatba, tőlük szerezte első információit a reformpedagógiáról. Pedagógiai nézetei az „aktív pedagógiához” és „az új pedagógiai iskolához” állnak legközelebb. 1918-ban írta meg első alapvető pedagógiai művét *Hogyan szeressük a gyermeket?* címmel. Korczak nagyszerű író volt. Írói neve a *Varsói Kurír* irodalmi pályázatára 1898-ban beküldött négyfelvonásos drámájának jellegéből (Janusz Korczak) született, amely egy nyomdahiiba kapcsán Janusz Korczakra változott, majd így maradt. Legismertebb a Mátus királyról szóló regénye (magyarul 1969-ben *Első Matyókó Király* címmel jelent meg), továbbá a *Hogyan szeressük a gyermeket?* és *A gyermek joga a tiszteletre* című két programműve. Volt egy rádióműsora is, a *Beszélgetések*, 1926-ban pedig megalapította a *Kis Szemle* című gyermekfolyóiratot.

Amikor a Zsidó Árvasegélyező Társaság elhatározta, hogy új árvaházat alapít, mert a korabeli árvaházakban szörnyű állapotok uralkodtak, Korczakra bízta annak kialakítását és vezetését. Az árvaház 1912-ben nyílt meg. Korczak úgy vélte, nem követeléseket kell támasztani a gyerekekkel szemben, hanem alapos megismerésükre kell törekedni, mert csak így lehet nevelni, képezni őket, mindig figyelve a bennük rejlő lehetőségekre. A gyerekek-felnőttek együttélésének új modelljét alakította ki, amely a családi légkör megteremtésén alapult. Fő alapelve a személyiség feltétlen tisztelete volt. Az árvaházban az önkormányzatiság, a demokrácia alapja a tulajdon, a munka, a tanulás és – a legfontosabb – az önnevelés volt. 1919-ben *Megbocsátás* című művében így ír: „Mi csak egy dolgot adunk nektek, vágyat a jobb élet iránt, ami most nincs, de valamikor lesz, vágyat az őszinteség és az igazság iránt.”

1940-ben a zsidó árvaház lakói a varsói gettóba kerültek, majd a treblinkai haláltáborba, ahol 1942 augusztusában mártírhalált haltak. Korczak önként mondott le a menekülés lehetőségéről, amelyet barátai kínáltak fel neki. Mindhalálig hű maradt önmagához és a gyerekekhez.

Párhuzam Korczak nézetei és napjaink magyarországi valósága között

1. Korczak felfogása a gyermekek jogairól megegyezik korunk felfogásával, amely a gyermekek mindenekfelett való érdekét, önálló személyiségének tiszteletét tartja szem előtt. Kérdés azonban, hogy mindezekből mi valósul meg a gyakorlatban, amely mikroszinten az egyes ember személyiségétől, értékrendjétől, képességeitől, makroszinten pedig az adott társadalmi körülmények, preferált célok és anyagi adottságok által meghatározott. Korczak is úgy vélte, hogy nagy bátorságra van szükség ahhoz, hogy valaki szembeforduljon annak a társadalmi rétegnek a normáival, amelyhez tartozik. A gyermek pedig erőteljesen hat a környezete – itt külön kiemelném a média hatását –, a családjában uralkodó szellemiség, a család hagyományai, szokásai.

Korczak szerint: „Műlő divat, hiba, helytelen nézet az, amely szerint mindazt, ami nem kiemelkedő, hibásnak és értéktelennek véljük. Halhatatlanságbetegségben szenvedünk.” (3) Napjaikat is ugyanez a hozzáállás jellemzi, tetézve azzal – a média által közvetítve –, hogy a kiemelkedő teljesítmény mögött gyakran nem valódi tudás vagy érték áll, hanem üres magamutogatás. Figyelemre méltó Korczak azon hasonlata, hogy „a gyermek nem lottószelvény”. Az a szülő, aki gyermeke által akar boldogulni a világban, valójában emberségét hagyja figyelmen kívül. Például azért ad életet újabb és újabb gyerekeknek, hogy az értük járó juttatásokból éljen, vagy gyermekéből médiaszereplőt csinál, ezáltal számtalan veszélynek teszi ki az éretlen személyiséget, aki az efféle terhelés súlya alatt könnyen összeroppanhat. Az állandó reflektorfényben élés elveszi a magánéletüket, durván megsérti intimszférájukat, amit egy felnőtt is nehezen kezel, hát még egy kialakulófélben lévő, önmagát kereső személyiség.

„Attól való félelmünkben, hogy a halál elragadhatja tőlünk gyermekünket, elvonjuk őt az élettől; hogy megakadályozzuk halálát, nem hagyjuk élni” – fogalmazza meg véleményét a másik végletéről, a túlvás károságáról Korczak. „...észre kell venni, hogy a legnagyobb öröm számára [a gyermek számára] a nehézség leküzdése, a cél elérése, valamely titok megfejtése. A győzelem öröme és az önállóság, a valaminek a megszerzéséből, a valamivel való bánni tudásból fakadó boldogság.” (3) Ha ezt elveszük tőle, a saját élet megélésének jogát vesszük el, és ezzel tulajdonképpen a saját személyiséghez való jogát vitatjuk el tőle. A gyerekeknek meg kell ismernie önmagát, majd a környezetét, hogy megtalálja helyét a családjában és a társadalomban. „A gyermek 'mi ez' kérdése ezt jelenti: milyen, mire szolgál, hasznomra van?” (3)

Alice Miller írja, hogy a Harmadik Birodalom vezetői között egy személyt sem talált, akit ne szigorúan és keményen neveltek volna a legpéldásabb erkölcsi

alapelv alapján. Ha a felnőtt szóvá szentnek tekintő fekete pedagógia szerinti nevelés sikeres, akkor ezek az emberek életük végéig minden kiadott parancsot teljesítenek, anélkül, hogy tartalmát valaha is megkérdőjeleznék. Ráadásul ebben az a tragikus, hogy az ilyen szülők kétségkívül a legjobbat akarták gyermekeiknek. De ha úgy nevelünk, hogy közben eltorzítjuk a gyermek jogait, akkor a gyermekből nem lesz mások jogait tisztelő felnőtt, hiszen a szülők által nyújtott példa sokkal erősebb kimondott szavaiknál. Az agresszív szülő gyermeke maga is agresszív felnőtté válik, és teljesen hatástalan, ha – irracionálisan és önmagának ellentmondóan – a felnőtt pont egy hatalmas pofon kíséretében okítja arra, hogy ne verje a kisebbeket.

Korczak véleménye szerint a gyermekben nem a leendő felnőttet, hanem az önálló, saját személyiséggel rendelkező embert kell tisztelni. Nevelési rendszerének alapja a gyermek ismerete és tisztelete. Azt vallotta, hogy parancsolni nemcsak veréssel lehet, hanem kéressel és barátságos tekintettel is. Gondolkodásmódja a reformpedagógia, különösen a gyermektanulmányok befolyásolták. Fő módszere a megfigyelés volt. Összefüggést keresett a fizikai és a szellemi fejlődés között. Minél alaposabban meg akarta ismerni a gyermeki fejlődés sajátosságait, hogy erre alapozva alakíthassa ki a gyermekre szabott nevelés legjobb módját. Őva intett attól, hogy a gyermekre terheljük a holnap emberének (a leendő felnőttnek) a kötelezettségeit, anélkül, hogy elismernénk a ma emberének (a gyermeknek) a jogait.

2. A családi kereteken kívül nevelkedő gyereket alapvetően sérültnek tartotta. Tudatosan törekedett az árvaházak belső szervezetének átalakítására. Úgy vélte, az intézmény alkalmatlan a nevelésre, mivel alapvetően bizalmatlan a gyerekekkel és a nevelővel szemben, hiszen úgy van kialakítva, hogy a felügyelő állandóan lássa a gyereket, hogy azonnal lecsaphasson, ha helytelen magatartást lát. A kaszárnyaszerű méretek alkalmatlanok a derűs, nyugodt életre, nincs egy meghitt sarok, ahol a gyerek egyedül lehet. Mindez kedvezőtlenül befolyásolja a pszichikusan egyébként is kiegyensúlyozatlan növendéket. Ezért Korczak arra törekedett, hogy árvaházát otthonossá, nyugodttá tegye.

Mindez egybecseng korunk Magyarországnak alapelveivel, a kis létszámú lakásonthonokkal,² ahol családi környezetben nevelkedhetnek a szülői gondoskodásból kikerült gyerekek.³

Az intézetben nevelkedő gyerekek szocializációja eltér a családban élőkétől, hiszen a családi mikrokörnyezet helyett többé-kevésbé személytelen nevelési környezetben él. Ezért is lényeges, amit az 1997-es gyermekvédelmi törvény (4) kimond: A gyermeknek joga van a testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődéséhez, egészséges felnévelkedéséhez és jólétét biztosító saját családi környezetében történő nevelkedéséhez [6. § (1)]. A gyermek szüleitől vagy más hozzátartozóitól csak saját érdekében, törvényben meghatározott esetekben és módon választható el. A gyermeket kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség miatt nem szabad családjától elválasztani [7. § (1)].

Az intézeti gyerekekben nem bontakozik ki olyan erős identifikációs mechanizmus, mint a családban élőknél, mert életük hiányzik az állandóság és a biztonság. Gyakran tapasztalhatjuk, hogy serdülőkorukban érzelmeik szegényesek, indulati reakcióik kiszámíthatatlanok, inadekvátak. Az éntudat kialakításához hozzátartozik a *személyi tulajdon* tapasztalata, ezért lényeges, hogy a gyermekotthonban a gyerekeknek legyen saját holmijuk, ami csak az övék. Korczak is úgy vélte, hogy szükség van személyes tárgyakra, tiszteletben kell tartani a gyerekek jogát az apró, számunkra jelentéktelen tárgyak birtoklására, hiszen ezekhez kötődnek emlékeik, és ha kidobjuk, azzal a hagyományok szeretetét semmisítjük meg.

Az alábbi idézet napjaink gyermekotthoni nevelési elveit tükrözi, de származhatna akár Korczaktól is: „Az érzelmi nevelés leghatékonyabb eszköze a felnőtt pozitív érzelmek a gyermek iránt. Ha a nevelő a gyermek hibáinak tudatában nem tud igazán, belsőleg motivált rokonszenvet érezni iránta, ha nem tudja harag nélkül elfogadni esetleges züllöttségének jeleit, akkor még türelmes bánásmódja és pedagógiai szakértelme sem eredményezhet mélyreható változásokat a gyermek személyiségfejlődésében, mert empátiája – érzelmi beleélése a gyermek személyébe – hiányos. A gyermek iránt érzett rokonszenvnek olyan teherbírónak kell lennie, hogy akkor se csökkenjen, amikor a gyermek kifejezetten a nevelő ellen fordul: dacos, ellenséges, becsapja, agresszív vele szemben. Ezek a megnyilvánulások törvényszerűen bekövetkeznek, mert a gyermek minden új kapcsolata az előző kapcsolatok mintáira alakul. Reakciói nem kifejezetten a nevelőnek szólnak, hanem az egész társadalomnak, amelynek a nevelő is tagja... A problémás gyermek nevelőjének meg kell törnie a „rossz kört”, éreztetnie kell a gyermekkel, hogy értékes. Jó tapasztalatokhoz, korrekatív emocionális élményhez kell segítenie a társas kapcsolatok terén.” (5) Korczak is úgy vélte, hogy az árva gyerekeknek szükségük van arra, hogy megszabaduljanak sérelmeiktől, bántó emlékeiktől, mert ezek megbénítják őket a szabad cselekvésben, a társas kapcsolatok építésében és önmaguk fejlesztésében. Ennek egyik módja az árvaházban a visszaemlékezési napló volt, amelynek segítségével exteriorizálták korábbi sérüléseiket.

Korczak módszere a *gyermek feltétlen tiszteletén* nyugodott. Elismerte a gyermek jogát arra, hogy az legyen, ami és amivé válni tud. Árvaházában olyan belső szervezetet és légkört alakított ki, amelyben a gyerekek erőszak alkalmazása nélkül, önkéntesen és tudatosan alkalmazkodtak az előírásokhoz, mert érdekelték voltak abban, hogy rend legyen, hogy elfogadják a környezet követelményeit, hogy szeressenek ott élni, és védettnek érezzék magukat. Úgy vélte, a nevelőotthoni munka elképzelhetetlen a gyerekek közreműködése és aktivitása nélkül. Ehhez azonban olyan pedagógiai szituációt kell teremteni, amelyben a nevelt felismeri a kölcsönös tisztelet, az egymásrautaltság, a megbecsülés előnyeit, mert az nem vezet eredményre, ha mindenféle megtapasztalás nélkül csak szóban fejtjük ki számunkra azt, amit helyesnek tartunk. Legfőbb cél elvezetni a gyerekeket az önneveléshez, mert ahhoz, hogy jól döntsenek a jövőjükéről, ismerniük kell önmagukat, fontos, hogy kellő önértékelésük és önkontrolljuk legyen. Az *önnevelés* egyik eszköze volt a fogadás, amikor megígérték, hogy valamelyik rossz szokásukról, helytelen magatartásukról leszoknak. A fogadásokat önmagukkal kötötték, és saját maguk ellenőrizték. Hasonló önévelő eszköz volt a névsorok kialakítása (pl. verekedők, korán kelők), az elismerések listája és a levélszekrénybe dobott észrevételek. Mindez gondolkodásra, döntésre és döntéseik indoklására nevelte a növendékeket.

Az *értékelés* is a gyermekközösség fejlesztésének egyik eszköze volt. A gyerekek kölcsönösen értékelték egymást. Korczak szerint hasznos, ha a gyerekekkel közösen megbeszéljük a problémás viselkedéseket, mert a tanácskozások hatására csökken a deviáns viselkedések száma. A közösségi élet egyik szabályozási módja volt a *gyerekek bírósága*. A bíróság tagjait sorsolással választották. A bíróságnak az volt a feladata, hogy számon tartsa a hibákat, de nem a büntetések kiszabása miatt, hanem azért, hogy a növendék felismerje, miben kell változnia. A gyermekbíróságnak védenie kellett a rendet, a csendeseket, a szorgalmasokat és a gyengéket az erőszakoskodókkal, a nagyhangúakkal és a lustákkal szemben. Külön említést érdemel Korczaknak az a nézete, hogy a gyermekbíróság a felnőtteket is felelősségre vonhatja. Az árvaházi nevelés része volt a munka is, például a gyerekek maguk takarították. A jó munka becsületet, rangot adott a közösségben. Mindez az életre való felkészítést is szolgálta.

Bár Korczaknak nem csupán pozitív tapasztalatai voltak a gyermekbíróságok hatékonyságáról (egyrészt felmerült olyan vád, hogy a bíróság semmit sem tud elérni, egyes ügyek nem is kerülnek elé, mert a feljelentők félnek a következményektől, ugyanis a bíróság nem tudja őket hatékonyan megvédeni a feljelentett bosszújától, másrészt sok jelentéktelen apróság került bejelentésre), megfelelő módosításokkal, például a diákönkormányzattal és a kortárs segítőrendszerrel egybekötve érdemes lenne megvalósítani, hiszen az emberen igazán hatásosan csak gyermekkorában lehet „javítani”, amikor még kellően rugalmas, nyitott, és képes az új befogadására.

Janusz Korczak önnevelésről vallott felfogását is tudatosabban kellene beépíteni a mai pedagógiai gyakorlatba, mert általános méretekben túlsúlyba került az információk átadása a nevelés rovására. Így míg a gyerekek egyre inkább tudatában vannak a jogaiknak, addig kötelezettségeik tekintetében már korántsem ilyen tudatosak. Az egészséges személyiségfejlődéshez pedig hozzátartozik a megfelelő feladattudat is. Korczak az önnevelés részben a gyermekönkormányzat működésével kívánta elérni. Ezt párhuzamba lehet állítani a mai diákönkormányzatokkal, amelyek több-kevesebb sikerrel tevékenykednek. Sajnos a tanulókat nehéz aktivizálni, mintha érdektelenek volnának a saját sorsuk iránt, és azt várják, hogy a felnőttek intézkedjenek helyettük. Ugyanakkor arra is van példa – különösen akkor, amikor az érzelmi érintettség elég erős –, hogy a diákok kezükbe veszik sorsuk irányítását. Talán ennek oka az, amiről Korczak is ír: „Más mérce alapján ítél a nevelő és más mérce alapján a gyermekcsoport... a nevelő várja, hogy a gyerekek fejlődjenek, a gyermek azt nézi, hogy ... milyen azonnali haszna lehet.” (2)

3. Korczak a *családi nevelés* sarkalatos hibájának tartja azt, hogy a szülők egy általuk elképzelt ideálhoz viszonyítják gyermeküket, és nem veszik tekintetbe lehetőségeit, adottságait és érdeklődését. A szülő és az iskola úgy neveli a gyereket, hogy kényelmének megfelelően, ezért korlátozza vágyait, törekvéseit,

akarát. Így a gyermek csendes, fegyelmezett, engedelmis, jól nevelt, de belsőleg nem válik szabaddá. Korczak elítéli ezt a felfogást, és azt vallja, hogy a gyerekeknek joga van arra, hogy olyan legyen, amilyen természetű, adottságai alapján lehet. Ehhez arra van szükség, hogy a szülők, nevelők bízzanak benne, mert a féltés, az aggodás akadályozza a gyermek kibontakozását. A jó nevelő a gyereket nem tekinti alacsonyabb rendű lénynek, nem kezeli leereszkedően, és elismeri, hogy neki is joga van ahhoz, hogy a gondjait komolyan vegyék.

Korczak nem tekinti a fegyelmezés hatékony eszközének a büntetést, viszont súlyos hibának tartja, ha büntetés helyett csak fenyegetik a gyereket. A fenyegetés, a szeretettel való zsarolás, a várható következmények előrevetítése, a sűrű dorgálás és a lebecsülés gátolja a hatékony nevelést, mert a gyermek ilyen légkörben képtelen a hatékony erőfeszítésre, hibái kijavítására. „A betört ablak, a kiöntött tinta, az elszakított ruha: mindezek szerencsétlen vállalkozások... Vajon ha a felnőttek egy rosszul kiszámított vállalkozással hajótörést szenvednek, hogyan viselik el a szemrehányást, a haragot és a szidást?” (3)

„Már a csecsemő minden erejével arra törekszik, hogy úrrá legyen a külvilágon: a környezetében levő rossz, ellenséges erőket le akarja győzni, míg a jó, gondoskodó szellemeket arra kényszeríteni, hogy kellemes közérzetét szolgálják” – írja Korczak *A gyermek a családban* című írásában. Az ember rá akarja erőszakolni saját akarát másokra, a környezetére. Kérdés, hogy erre milyen mértékben van joga. A nevelés során határokat kell szabni számára, hogy a gyermek felismerje, hol vannak azok a korlátok, amelyeket már nem léphet át, mert azzal mások jogait sérti. „Két kívánság, két igény, két ellentétes egoizmus konfliktusa” – fogalmazza meg Korczak az anya és a csecsemő szükségleteinek két ellentétes pólusát. „A csecsemő szavak nélkül is tud despotá lenni, valakit erőszakosan gyötörni, környezetét tirannizálni.” (3) De ezek az ellentétes törekvések a későbbiekben is fennállnak. Miért akar a szülő tökéletes gyermeket, okosat, szépet, engedelmeset? A gyermek javáért? Vagy saját önző érdekéből, hogy dicsekedhessen vele, hogy íme ez az én művem, az én érdemeimet dicsőítő alkotás? Ekképpen a gyereket tulajdonként és nem önálló személyiségként kezeli. De ha tulajdon, akkor azt teszem vele, amit én akarok. „Nem a gyermek egészsége és java, hanem büszkeségünk és pénztárcánk játssza a főszerepet” – írja Korczak (3). Másutt pedig ironikusan jegyzi meg: „Az én gyermekem az én tulajdonom, az én rabszolgám, az én ölembem... idomítom, hogy életrevaló és jó modorú legyen.” „Nem azért vagy felháborodva, mert azt látod, hogy a gyereket veszély fenyegeti, hanem mert veszélyeztetni az intézet hírnevét, pedagógiai vonalvezetésedet, személyedet: te csak önmagadért aggódsz!” (3)

Korczak szerint le kell számolni az „ártatlan gyermek” illúziójával is: „A gyerekek között ugyanannyi a rossz ember, mint a felnőttek világában... A gyerekek világában megtörténhet mindaz, ami a felnőttek romlott világában megtörténik. Megtalálok itt minden embertípus képviselőjét és becstelen tetteik mintáját is. A gyerekek ugyanis utánozzák környezetük életét...” (3) De éppen ez a tény teszi világossá azt is, hogy a gyermeket nemcsak ugyanolyan jogok illetik meg, mint a felnőtteket, hanem pluszjogok is, hiszen kiszolgáltatott a felnőtteknek és az ő befolyásolásuknak is. Példaként álljon itt az 1997. évi gyermekvédelmi törvény 8. § (1): A gyermeknek joga van a szabad véleménynyilvánításhoz, és ahhoz, hogy tájékoztatást kapjon jogairól, jogai érvényesítésének lehetőségeiről, továbbá ahhoz, hogy a személyét és vagyonát érintő minden kérdésben közvetlenül vagy más módon meghallgassák, és véleményét korára, egészségi állapotára és fejlettségi szintjére tekintettel figyelembe vegyék. 8. § (4): A gyermeknek joga van ahhoz, hogy a fejlődésére ártalmas környezeti és társadalmi hatások, valamint az egészségére káros szerek ellen védelemben részesüljön. 8. § (5): A gyermeknek joga van emberi méltósága tiszteletben tartásához, a bántalmazással – fizikai, szexuális vagy lelki erőszakkal –, az elhanyagolással és az információ ártalommal szembeni védelemhez. A gyermek nem vehető alá kínzásnak, testi fenyegetésnek és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetésnek, illetve bánásmódnak. 8. § (6): A gyermeknek joga van ahhoz, hogy a médiában fejlettségének megfelelő, ismeretei bővítését segítő, a magyar nyelv és kultúra értékeit őrző műsorokhoz hozzáférjen, továbbá hogy védelmet élvezzen az olyan káros hatásokkal szemben, mint a gyűlöletkeltés, az erőszak és a pornográfia.

4. De ne csak a gyermek jogairól beszéljük, hanem a gyermek kötelességeiről is! „A gyermek kötelessége különösen, hogy a) gondozása és nevelése érdekében szülőjével vagy más törvényes képviselőjével, gondozójával együttműködjön, b) képességeinek megfelelően tegyen eleget tanulmányi kötelezettségének, c) tartózkodjék az egészségét károsító életmód gyakorlásától és az egészségét károsító szerek használatától.” (6)

A Btk. szerint a *gyermekkorú elkövetők* nem büntethetők, nem állíthatók bíróság elé, nem lehet őket gyanúsítottként kihallgatni. A rendőrségen elvégzik a papírmunkát, hazaviszik a bűncselekményt elkövető gyereket, és jelzik az esetet a gyermekvédelmi szolgálatnak. Nemcsak a bűnelkövető gyerekek vannak ezzel tisztában, hanem nagykorú felbujtók is, akik lopni, rabolni küldik őket. A gyerekek deviáns viselkedésükért kapnak dicséretet, elismerést, azért, hogy ügyesek, szemfülesek, így a bűnöző életmódra szocializálódnak. A gyermek törvényt sért, nevelői viszont elveszik a jogát az erkölcsös élethez. Ha a gyermek azt látja, hogy a felnőttek visszaélnék jogaikkal, nem teljesítik a kötelezettségeiket, nem veszik tekintetbe a másik ember érzéseit, akkor számukra is ez lesz az irányadó.

Ha már a bűncselekményekről esett szó, meg kell említeni azt is, hogy sok gyermek válik bűncselekmény *áldozatává*. Korczakot keserűséggel töltötte el, amikor látta, milyen helyzetben vannak a gyerekek, és ugyanezt a keserűséget érezhetjük mi is, mert hiába léteznek szépen megfogalmazott gyermeki jogok, ha az emberek nem tartják be azokat. Legtragikusabb talán az, hogy az áldozattá váló gyerekek többsége a vele egy háztartásban élőtlől szenved el jogsértést. A nemi erkölcs elleni cselekményeknél például az elkövető általában szülő, nevelőszülő, rokon vagy barát. A legveszélyeztetettebbek ilyen szempontból a 8–12 év közötti gyerekek, közülük is elsősorban a lányok, míg az elkövetők néhány kivétellel férfiak.

A gyerekek kiemelt áldozati kategóriát képeznek, hiszen életkoruk, helyzetük és tapasztalatlanságuk miatt kerülhetnek veszélyhelyzetekbe. De akkor is áldozatok, amikor egészen fiatalon követnek el jogellenes cselekményeket, hisz többnyire nem is sejtik, hogy már átlépték a társadalom által még tolerált viselkedés határvonalát. A társadalmilag elvárt magatartás kialakítása a felnőttek feladata. A bűnelkövető gyerekek esetében a családi problémák, a helytelen nevelés és a dezorganizált családi élet játssza a legnagyobb szerepet. Ezért fokozottan fennáll a visszaesés esélye, amikor a nevelőintézetből a gyermek visszakérül a családjába. Az Aszódi Javító Nevelő Intézet tapasztalata szerint a náluk elhelyezett fiatalok mögött gyakran egy kriminalizálódott család áll, például a szülők valamelyike vagy a testvér is volt már büntető-végrehajtó intézményben.

A bűnelkövető magatartás kialakulására hatással van a rossz baráti környezet és az iskolai konfliktusok sora is. Korczak szerint is veszélyeket rejthet magában a nem megfelelő kortárs csoport befolyása: „Barátságot szőni olyan gyermekek között, akik erkölcsi értékük és léttapasztalatuk tekintetében tökéletesen különböznek egymástól... azt jelenti, hogy rossz társaságba kényszerítjük őket, s könnyelműen próbára tesszük erkölcsi ellenálló-képességüket... ha a nevelő mindenképp ragaszkodik ahhoz, hogy az átlagos gyermekek befogadjanak egy abnormálisat, akkor vállalnia kell érte a felelősséget, az állandó éberséggel járó többletmunkát. Ez olyan teher, amellyel a gyermekek önmaguk nem tudnak megbirkózni.” (3)

Hasonlítsuk össze Korczak meglátását és a napjainkban tapasztalt bűnelkövetést az általános iskolákban! „A családi gyermekek félnek a szomszédos utcagyermektől. A figyelmen kívül hagyott gondozó nem ismeri fel az erkölcsös és erkölcstelen fiúk közötti különbséget, mert mindketten szegények, mindketten a külváros szegénynegyedében laknak... Éppen ezért fél az előbbi az utóbbitól... – Várj csak, ha majd ismét Varsóban leszünk, kamatostul megfizetek neked! – Ezt a fenyegetést a nyári tábor utolsó heteiben gyakran halljuk az egymásra kényszerített szerencsétlen barátoktól...” (3) Napjainkban is vannak olyan gyerekek, akik társaik áldozatává válnak az iskolában. Sokszor a túlkoros, magatartási zavarokkal küzdő tanulók jelentenek veszélyt a többiekre. Az iskolában elkövetett gyermeki kriminalitásban magas az alkalmi lopások aránya, de megtalálható a rongálás, a rablás, a zsarolás is. Kiváltó ok lehet a tanulók közötti vagyoni különbség, az anyagi haszonzerzés, az irigység. Ha nem sikerül a sértett tudta nélkül megszerezni a vagyontárgyat, elveszik erőszakkal. Előfordul rongálás is, ez a kiskorúakat jellemző speciális bűnelkövetés, amit sokszor motiválatlanul vagy pedig dühből, frusztráció levezetéseként követnek el. A testi sértések különböző formái is megjelennek az iskolában. Az idősebb, erősebb tanulók gyakran erőfitogtatásból vagy a csoportban elfoglalt pozíciójuk megőrzése érdekében rendszeresen erőszakoskodnak társaikkal. Jellemző még a kisebbek vagy a tehetősebbek zsarolása is, veréssel fenyegetik őket, ha nem adnak pénzt. Nemi erkölcs elleni cselekmények is előfordulnak, de általában nem a szexuális kielégülést keresik, a cél a másik meggyalázása, a felsőbbrendűség kimutatása. Az elkövetők gyakran azzal sincsenek tisztában, hogy cselekedetükkel mekkora kárt idéznek elő (például a hamis bombariádok).

A gyermekkorú elkövetők vétőképtelenek, és legtöbbször tisztában is vannak ezzel. Rendőrségi adatok szerint sok jelentésben ki is tértek arra, hogy az

elkövető azért követte el tettét, mert tudta, nem fogják megbüntetni. A gyermek különbsége és a lehetőségek arra ösztönzik a gyerekeket, hogy ha másként nem megy, akkor eltulajdonítással jussanak az áhított tárgyhoz, értékhez, mert nem működnek az erkölcsi fékek. A gyerekek kriminális cselekedeteit erősítheti a nem megfelelő családi háttér, a szülő-gyermek kapcsolat válsága vagy éppen annak hiánya és a rossz szociális helyzet. Megállapították azt is, hogy a diákok mentális egészsége romlik, feltűnően gyenge a konfliktuskezelő képességük.

Sajnos a *pedagógusoknak* egyre kisebb a tekintélyük, és ennek hiányában nagyon nehezen tudnak hatni a tanulókra. A szülők gyakran nem állnak a pedagógus mellett, hanem a gyerek pozícióját erősítik mindent megengedő hozzáállással. A diákok jogainak kiteljesedése, a tanárok jogainak szűkítése, valamint az egyes esetek negatív sajtóvisszhangja visszafogott magatartásra készíti a pedagógusokat. A pedagógusok nem kívánnak konfrontálódni sem a gyerekekkel, sem pedig a szülőkkel. Mindez problémát jelent, mert a szocializációs folyamat kedvezőtlen elmozdulása deviáns viselkedésformák kialakulását idézheti elő.

A helyzet javítását szolgálja a D.A.D.A. Program, amely azokat a készségeket fejleszti elsősorban, amelyek a bűnökkel szembeni ellenállást, az áldozattá válás elkerülését segítik. A foglalkozások a veszélyhelyzetek felismerését, elkerülési lehetőségeinek felvázolását, viselkedési módok kialakítását célozzák. Az elkövetővé válás elkerülését szolgálják a jogkövető magatartást segítő, konfliktuskezelő és felelősségvállaló tréningek, szerepgyakorlatok. Ilyen például a Real Justice-módszer, amelyben szembesítik a gyereket tetteinek következményeivel. Találkoznia kell a sértett érzéseivel, szülei, barátai reakcióival, esetleg elítélésével, így rádöbbenhet arra, kikben milyen érzelmeket, kárt, sérelmet okozott a cselekményével. (7)

*

A jog legálisan kikényszeríthető normatív magatartási szabály. Előírja, hogyan kell és hogyan tilos viselkedni. Az első generációs jogok részben politikai szabadságjogok, részben pedig vagyoni, tulajdoni érdekű jogok. Az állam elsődleges kötelezettsége pedig az, hogy ne avatkozzon e jogok gyakorlásába, tartsa tiszteletben azokat. A második generációs jogok már az emberi élet minőségi feltételeire is nagyobb figyelmet fordítanak. Ilyen feltételek a gazdasági, szociális, kulturális jogok; védelmük az állam aktív beavatkozását igényli. A harmadik generációs jogok már az emberi élet egészével, illetve az életminőség egészével emelt szinten foglalkoznak. E jogok megvédéséhez az államok együttműködésére is szükség van. Napjainkban, amikor már harmadik generációs jogoknál járunk, amikor már nemcsak a negatív diszkriminációt tiltják, hanem a pozitív diszkriminációs elemeket, azaz a rásegítő szabályozást is beépítik a törvénybe, amikor állami szinten hangsúlyosan foglalkoznak az esélyegyenlőséggel, a gyermekek jogainak megvalósulása elsősorban az egyes embereken, az egyén erkölcsi hozzáállásán múlik. Végső soron a társadalom is az egyes emberekből tevődik össze: olyan lesz, amilyenné tesszük.

Hivatkozott irodalom

1. Nyilatkozat a gyermek jogairól, elfogadta a Közgyűlés 1958. november 20. napján kelt 1386. (XIV.) számú határozata (UNCEF).
2. Janusz Korczak: *A gyermek joga a tiszteletre*. Iskolapolgár Alapítvány. Állampolgári Tanulmányok Központja. Budapest, 1995.
3. Janusz Korczak: *Hogyan szeressük a gyermeket?* (A gyermek a családban; Internátus – Nyári tábor – Árvaház) Tankönyvkiadó, Budapest, 1982.
4. 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.
5. Murányi-Kovács Endréné – Kabainé Huszka Antónia: *A gyermekkori és a serdülőkorai személyiségzavarok pszichológiája*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
6. 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről 10. § (1).
7. Diószegi Gábor: *Az általános iskolában kiskorú személyek sérelmére és általuk elkövetett bűncselekmények jellemzőiről*.
http://www.police.hu/megelozes/bunmegelozes/ifjusagvedelem/orf_060414_01.html

Felhasznált irodalom

- A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény.*
A gyermekjogok története. <http://www.unicef.hu/gyermekjog-nagyito.jsp>
Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
Köte Sándor: Janusz Korczak élete és nevelési rendszere. In *Janusz Korczak: Hogyan szeressük a gyermeket*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1982, 293–313.
Pető Andrea: A gyermekkor története: rémálom vagy sikertörténet? *Magyar Hírlap*, 2002. dec. 24., 17.
Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
Simon Mária: Janusz Korczak korszerűsége. *Fejlesztőpedagógia*, 2006. 1. sz. 59–62.
1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról.
1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról.
149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról.